

FIATALKUTATÓK
ÉS **DOKTORANDUSZOK**
VIII. NEMZETKÖZI
TEOLÓGUSKONFERENCIÁJÁNAK
TANULMÁNYKÖTETE

DOSZ

doktoranduszok
országos
szövetsége

Hittudományi Osztály

PÉCS
2018.

VOLUME OF THE 8TH
CONFERENCE OF JUNIOR
THEOLOGIAN^{AND} DOCTORALS
STUDENT

FIATAL KUTATÓK ÉS
DOKTORANDUSZOK
VIII. NEMZETKÖZI
TEOLÓGUS-KONFERENCIÁJA
2018

Kiadja a Doktoranduszok Országos Szövetsége
Falk1 Edutus Ház Rendezvényközpont.
1055 Budapest
Falk Miksa u. 1.

A pályázat az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából az
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett
Nemzeti Tehetség Program NTP-FKT-M-17-0003 kódszámú
pályázati támogatásból valósult meg.

A tanulmányokat lektorálták:
Andrics Máté, Földvári Katalin, Juhász Pál Balázs,
Kiss Gábor, Lucski Márta, Schnider Anikó Angelika OP,
Sereghy Xénia, Somodi Imre, Vértesi Lázár

ISBN 978 615 5586 34 7
Szerkesztő: Kiss Gábor
Műszaki szerkesztő: VÉRTESI Lázár
Felelős kiadó: SZABÓ Péter
Budapest, 2018

TARTALOM

Kiss Gábor: Lectori salutem	5
NYITÓELŐADÁS	
BÉRES Tamás: Természet és kegyelem kapcsolatának jelentősége az újabb teológiai gondolkodásban	8
SZEKCIÓELŐADÁSOK	
ANDRÁS SZABOLCS: A Filioque-tétel értelmezési kísérlete a Brubaker-modell alkalmazásával	20
BALOGHNÉ VINCE Katalin: Az Újszövetség khar-tövű szavainak jelentősége az imádkozás és az imádkozni tanítás szempontjából	28
CSEH Balázs: A vallási alapokon kezelt befektetések szabályainak komparatív elemzése	38
CSEH Balázs: A zsidókamat elengedésének gyakorlata a magyar jogtörténetben	50
ERÁT Dávid: A vallás és a párválasztás	58
HAMERLI Petra: A horvát szeparatisták és a Vatikán a két világháború között	67
HARSÁNYI Béla: Református belmissziós munka Kárpátalján az 1920-as 1930-as években	75
ILLYÉS Magda: Vallásos fundamentalizmus	87
JUHÁSZ Pál Balázs: „Fiam, légy mindig hű az Úrhoz.” (Tób 4,5). Búcsúbeszéd Tóbiás könyvében	96
KATÓ Szabolcs Ferencz: Samária „nemzeti” vallása a királyság korában	105

KISS András: Hogy kerül Krisztus a Midrásba?	115
KISS Gábor: Az 517. kánon 2. §-a mint a világi krisztushívők együttműködésének sajátos lehetősége a hatályos CIC-ben	125
KÖRÖSVÖLGYI Zoltán: Kommenzalitás a kiállítóteremben	137
LÁSZLÓNÉ AGOD Anett: Idea és identitás	144
LUCSKI Márta: Étkezési zavarok pasztorálpszichológiai megközelítése	152
LUGOSI-SZABÓ Gergely: az egyházi, felekezeti oktatási intézményrendszer változása a rendszerváltozást követően	159
PÉNTEK Dániel Gábor: A héber Biblia alvilágképének értelmezési irányai a kutatásban	166
PETŐ László: Garcilaso De la Vega, Ulloa Mogollón, Fernando De Santillán, Hernández Príncipe és az inka birodalom vallási képzetei és hiedelemvilága	175
POSTA Anna: A klasszikus és a vallási műveltség összefonódása Caspar Piltz Meditationes Piae (Bártfa, 1583) című kötetében	186
SCHNIDER Anikó Angelika OP: A Bölcsesség könyvének műfaja	195
SEREGHY Xénia: Miért és mikor keresztelhet meg katolikus pap nem katolikusnak nevelendő gyermeket?	205
SZAMKÓ Eszter: Árpád-házi Szent Erzsébet alakja Temesvári Pelbárt sermoiban	212
SZÉP Attila: A püspököt az egyházmegye kormányzásában hatékonyan segítő papi csoport	220
SZŰCS Kinga: A teremtmények méltósága és a növényi etika	233
TAMÁSI Anna Éva: A békeltetés intézménye a veszprémi egyházmegyei bíróság gyakorlatában a 19–20. században	241
VÉGH József: A gyermekkor szavai a Héber Bibliában	251

SAMÁRIA „NEMZETI” VALLÁSA A KIRÁLYSÁG KORÁBAN

Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár

Bevezetés

Izráel, az Északi Királyság politikai, társadalmi és gazdasági szempontból is nagyobb, befolyásosabb, meghatározóbb volt a kisebb testvérországnál, Júdánál.¹ Azonban a források tekintetében annál gyérebben állunk Izráel viszonylatában. Izráel királyainak annáleszei, krónikás könyvei a Deuteronomista Történeti Mű (DtrG) átdolgozásában kerültek az Ószövetségbe, de ugyanígy júdai recepcióval, átdolgozással kell számolnunk a két északi próféta Hóseás és Ámós (Hós, Ám), pontosabban az Izráel területén tevékenykedő próféták,² de bármilyen más ószövetségi forrás esetében is. A deuteronomista mozgalom óta, melynek csúcspontját a DtrG-vel M. Noth a későbbiekben klasszikussá váló munkájában még a 6. századra teszi,³ egyetlen legitim vallási forma és kultuszhely létezett, a JHWH-tisztelet Jeruzsálemben. Minden más kultuszt és vallási megnyilvánulást a júdai nézőpont elhajlásként értelmez, és gyakran politeizmusként karikíroz és ábrázol. Ilyen nézőpontból kerül bemutatásra az Északi Királyság nemzeti, azaz mondhatnánk hivatalos vallása is, melyet a DtrG egyértelműen negatív fénybe állít. Azonban érdekes lenne megvizsgálni, hogy milyen is volt ez a vallás valójában, és miben nyilvánult meg? Nézzük hát milyen források állnak rendelkezésre.

¹ Lásd FINKELSTEIN, Israel: *Das vergessene Königreich. Israel und die verborgenen Ursprünge der Bibel.* München, 2014.

² Ám az északi országrészben fejtette ki prófétai küldetését, azonban származását tekintve a júdai Tékoából származott. Vö. Ám 1,1; 7,12

³ NOTH, Martin: *Überlieferungsgeschichtliche Studien: die sammelnden und bearbeiteten Geschichtswerke im Alten Testament.* Halle, 1943.

Bibliai források

Az 1Kir 12,28–29 szerint, miután elszakadt a két királyság egymástól, I. Jeroboám két aranyborjút állíttatott fel Dánban és Bételben. Mivel a király hozza ezeket a kultikus rendelkezéseket, valószínű, hogy a nemzeti, hivatalos vallásra vonatkozó intézkedésekről van szó. Azaz az 1Kir 12,28–29 alapján úgy tűnik, hogy nemzeti valláshoz egy bika-kép kötődött. Ezt sejteti az Ex 32 és a Neh 9,18 is, amelyek az aranyborjú történetét dolgozzák fel, és egyértelműen bizonyítják, hogy jelen van egy bikához köthető vallásos képzet Izráelben. Több mint valószínű, hogy ez a két szöveg, éppen az 1Kir 12,28 hagyományából kiindulva születik és fogalmazódik meg, és az északi vallásosságra reflektál.⁴ De Hóseás könyve is beszámol Samária borjúiról (Hós 8,5).

Feltűnő azonban, hogy azok a szövegek, amelyek a bikáról beszélnek, nem nevezik nevén az istenséget, akit ábrázolt, akinek a hatalmát reprezentálta. A következő kérdés tehát az, hogy melyik istent tisztelték ezeknek a bikáknak a képében? A síiro-palesztin területen a bika teriomorf képzete elsősorban két istenséghez kapcsolódik: Élhez és Baálhoz. Az ugariti szövegekben Él állandó jelzője és megszólítása „a bika Él”.⁵ Így vannak olyanok, akik a bika képében tisztelt istent a

⁴ LEVIN, Christoph: *Der Jahwist*. Göttingen, 1993. 367.; SETERS, John Van: *The Life of Moses. The Yahwist as Historian in Exodus-Numbers*. Kampen, 1994. 295–301.; KOENEN, Klaus: *Eherne Schlange und goldenes Kalb. Ein Vergleich der Überlieferungen*. Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 111. (1999) 367.; SCHMITT, Hans Christoph: *Die Erzählung vom Goldenen Kalb Ex 32* und das Deuteronomistische Geschichtswerk*. In: *Rethinking the Foundations. Historiography in the Ancient World and in the Bible*. Hrsg. McKENZIE, Steven L. – RÖMER, Thomas. Berlin–New York, 2000. 238–240.; GERTZ, Jan Christian: *Beobachtungen zu Komposition und Redaktion in Exodus 32–34*. In: *Gottes Volk am Sinai. Untersuchungen zu Ex 32–34 und Dtn 9–10*. Hrsg. KÖCKERT, Matthias – BLUM, Erhard. Gütersloh, 2001. 91–95.; CHUNG, Youn Ho: *The Sin of the Calf. The Rise of the Bible's Negative Attitude toward the Golden Calf*. New York–London, 2010. 49–50. 87. lábj.; UEBERSCHAEER, Frank: *Vom Gründungsmythos zur Untergangssymphonie. Eine text- und literaturgeschichtliche Untersuchung zu 1Kön 11–14*. Berlin–Boston, 2015. 266–268.; WIJNGAARDS, Joanne N. M.: *The Formulas of the Deuteronomistic Creed*. (Dt 6/20–23: 26/5–9), Tilburg, 1963. 23. 21. lábj.; DONNER, Herbert: „Hier sind deine Götter, Israel!”. In: *Aufsätze zum Alten Testament*. Hrg. UÖ. Berlin–New York, 1994. 68.; PFEIFFER, Heinrich: *Das Heiligtum von Bethel im Spiegel des Hoseabuches*. Göttingen, 1999. 38.; SCHUNK, Klaus Dietrich: *Nehemia*. Neukirchen–Vluyn, 2009. 265.

⁵ KTU 1.1 III 26; 1.2 I 16.33.36; III 16–17.19; 1.3 IV 54; V 10.35; 1.4 II 10; III 31; IV 1.39; 1.6 IV 10; 1.14 I 41; II 6.23–26; 1.16 IV 2; 1.17 I 23; 1.92 15.

kánaáni térség főistenével, Éllel azonosítják Izráelben is.⁶ Azonban a bika az egész Közel-Keleten a viharistenek szimbóluma is, és sok ábrázolással találkozunk, ahol a viharisten egy bikán, vagy egy bika által húzott harci szekéren áll, esetleg a bika magát az istenséget ábrázolja.⁷ Mivel a kanaáni térség viharistene Baál, ezért sokan Baált látják az Izráel bikakultuszát leíró és bemutató részekben.⁸ Ezt az azonosítást azok az ószövetségi szövegek is alátámasztanak, amelyek beszámolnak a Baál kultusz jelenlétéről a királyság korában: pl. Hós 2,10.15.18 vagy az Illés ciklus 1Kir 17–19. Ezekben a szövegekben erős polémia jelenik meg Baál ellen.

A kérdés nem is az, hogy jelen volt-e a Baál kultusz Izráel területén, hanem, hogy azt a nemzeti vallás szintjén, vagy inkább csak regionális, esetleg családi szinten gyakorolták, és hogy a Jeroboám által felállított bikaszobornak volt-e bármi köze a Baál kultuszhoz? Még világosabban fogalmazva: A Baál kultusz Samária nemzeti vallása volt-e, vagy pedig a Baál ellenes szövegek a népi vallásosságot állítják pellengérre? Az első elgondolást támogatja látszólag az 1Kir 16,32, mely szerint Akháb oltárt elment Baálnak a Baál templomában, amelyet Samáriában épített. Eszerint Samáriában, a fővárosban létezett egy Baál templom, melyet egy király épített. Azonban érdemes alaposabban szemügyre venni a szöveget, mert az nemcsak magyarul, de héberül is elég körülményesen hangzik:

⁶ CURTIS, Adrian H. W.: *Some Observation on "Bull" Terminology in the Ugaritic Texts and the Old Testament*. In: *In the Quest of the Past. Studies on Israelite Religion, Literature and Prophetism*. Hrg. WOUDE, A. S. Van Der. Leiden–New York–København–Köln, 1990. 17–31.; TOEWS, Wesley I.: *Monarchy and Religious Institution in Israel under Jeroboam I*. Atlanta, 1993. 41–69.; TOORN, Karel Van der: *Family Religion in Babylonia, Syria and Israel. Continuity and Change in the Forms of Religious Life*. Leiden–New York–Köln, 1996. 321–328.; TASKER, David: *Ancient Near Eastern Literature and the Hebrew Scriptures about the Fatherhood of God*. New York, 2004. 62–63.; WYATT, Nicolas: *The Mythic Mind. Essays on Cosmology and Religion in Ugaritic and Old Testament Literature*. London–Oakville, 2005. 79–91.; CHALMERS, R. Scott: *The Struggle of Yahweh and El for Hosea's Israel*. Sheffield, 2008. 42–51.; DAY, John: *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan*. Sheffield, 2002. 34–39.; Uő: *Hosea and the Baal Cult*. In: *Prophecy and the Prophets in the Ancient Israel*. New York, 2010. 215–216.; HERRING, Stephen L.: *Divine Substitution. Humanity as the Manifestation of Deity in the Hebrew Bible and the Ancient Near East*. Göttingen, 2013. 147–148.

⁷ SCHROER, Silvia: *Die Ikonographie Palästinas/Israels und der Alte Orient. Eine Religionsgeschichte in Bildern. 2. Die Mittelbronzezeit*. Bern, 2008. 50. 232–241.

⁸ ÖSTBORN, Gunnar: *Yahweh and Baal. Studies in the Book of Hosea and Related Documents*. Lund, 1956. 23–26.; WOLFF, Hans Walter: *Hosea*. Neukirchen–Vluyn, 1976. 179.; ANDERSEN, Francis I. – FREEDMAN, David Noel: *Hosea*. New York, 1980. 493.; GOMES, Jules Francis: *The Sanctuary of Bethel and the Configuration of Israelite Identity*. Berlin–New York, 2006. 163–165.; KAKKANATTU, Joy Philip: *God's Enduring Love in the Book of Hosea. A Synchronic and Diachronic Analysis of Hosea 11,1–11*. Tübingen, 2005. Love, 111–117.; CHUNG: *Sin... i. m.* 108–166.

És oltárt állított Baálnak a Baál
templomában, amelyet épített Samáriában.

וַיָּקָם מִזְבֵּחַ לְבָעַל
בֵּית הַבְּעַל אֲשֶׁר בָּנָה בְּשֶׁמֶרֶוֹן

Feltűnő, hogy a maszoréta szövegben (MSZ) a „Baál temploma” előtt hiányzik bármiféle prepozíció. Ha ebből a szövegből indulunk ki, három lehetőségünk van a szöveg jelenlegi struktúrájának magyarázatára: (1) A „Baál temploma” szókapcsolat itt magában hordoz egy implikált *בְּ* prepozíciót.⁹ (2) Itt egy appozícióval van dolgunk, amely az oltárt írja körül, annak egyfajta magyarázata, kifejtése.¹⁰ (3) Szövegromlással, esetleg szándékos szövegmódosítással van dolgunk. Látszólag a második a legjobb megoldás, azonban ez előhoz egy következő nyelvtani problémát. Ha a *בֵּית הַבְּעַל* appozíció, akkor nem a második, hanem az első mondat része, ahol a mondat tárgyát hangsúlyosan, kétszer is bevezetnék. Nehezen illeszkedne azonban ebbe a konstrukcióba a következő *אֲשֶׁר*-el bevezetett mellékmondat, amelynek az állítmányon kívül csak egy helyhatározója van, és épp ezért a cselekvés helyét hangsúlyozza. Nagyon körülményes lenne egy olyan főmondat után, amely kétszeresen nevezi meg a cselekvés tárgyát, egy olyan mellékmondat, amelynek mind az alanya mind a tárgya rejtett, és amelyben a hangsúly hirtelen a tárgyról a helyre tevődne át. Értelmileg is kérdés marad, hogy miért tenne egyenlőséget az oltár és templom között a szöveg, miközben az ókori Közel-Keleten a templom magától értetődő kelléke az oltár, fordítva azonban ez koránt sincs így. Számításba kell tehát venni a további lehetőségeket.

A Királyok könyvének szövegtörténetével kapcsolatosan az átfogó vizsgálatok arra a következtetésre vezettek, hogy a Kir esetében a Septuaginta (LXX) a legrégebbi hozzáférhető olvasatot hozza a legtöbb esetben.¹¹ Az 1Kir 16,32-ben a LXX a templomra vonatkozó főnevet az *év* prepozícióval együtt olvassa, azonban a görög fordításban nem a Baál háza/ temploma szerepel, hanem az ő bálványának/ istenének temploma:

⁹ Ezt a feloldást láthatjuk a legtöbb kommentárban és bibliafordításban. Lásd pl. a Magyar Bibliatársulat fordítását: „Oltárt is állított a Baalnak a Samáriában épített Baal-templomban”

¹⁰ „És oltárt állított Baálnak, azaz a Baál templomát, amelyet épített Samáriában”. Vö. GRAY, John: *I–II Kings*. Philadelphia, 1963. 333.

¹¹ SCHENKER, Adrian: *Älteste Textgeschichte der Königsbücher. Die hebräische Vorlage der ursprünglichen Septuaginta als älteste Textform der Königsbücher*. Freiburg–Göttingen, 2004.

És oltárt állított Baálnak
az ő istenének házában, amelyet
Samáriában épített.

καὶ ἔστησεν θυσιαστήριον τῷ
Βααλ ἐν οἴκῳ τῶν προσοχθισμάτων
αὐτοῦ ὃν ᾠκοδόμησεν ἐν Σαμαρείᾳ

Feltűnő, hogy a görög szöveg a MSZ-szel szemben könnyen értelmezhető, de az is, hogy nem nevezi néven az istent, akinek a templomában felállítják az oltárt, hanem azt általánosan προσόχθισμα-nak nevezi. A LXX ezzel a szóval a semleges értelmű יְהוָה-ot (1Kir 11,33) vagy gyakrabban a polemikus felhangú יְהוָה-ot fordítja (Deut 7,26; 2Kir 23,13.24), Baál nevét viszont soha. Elképzelhető tehát, hogy a LXX az 1Kir 16,32 esetében is a hozzáférhető legrégebbi olvasatot hozza, amelyet a későbbiekben a MSZ még inkább a Baál elleni polémiaára hegyez ki. Ez a megoldás egyrészt beleillik a Kir könyvével kapcsolatban kialakult, általános szövegtörténeti rekonstrukciós modellekbe, másrészt magyarázatot ad az 1Kir 16,32 görög és héber szövegeiben fellelhető problémákra. Ha ebből a feltételezésből indulunk ki, akkor a szöveg arról beszél, hogy Akháb felállított egy Baál oltárt az ő istenének házában. A kutatók egy része így azt feltételezi, hogy a templom elsősorban nem Baálnak volt szentelve, hanem őt Akháb egy reform folyamán bevitte egy már létező templomba, ahol egy másik istenséggel együtt *theos synnaos*-ként tisztelték.¹² Ezekből a megfigyelésekből és rekonstrukciókból három következtetést vonhatunk le: (1) Samáriában volt egy templom; (2) ez a templom Akháb istenének volt szentelve; (3) a templom csak másodlagosan került a Baál tisztelettel kapcsolatba. Érdekes, hogy ez a szöveg is akárcsak más szövegek kerülnek megnevezni ezt az istent, és továbbra is megválaszolatlan marad, hogy Él, Baál vagy egy esetleg más istent tiszteletek eredetileg a fővárosban. Ki lehet tehát Akháb istene?

Az első nyom ennek a rejtélynek a megválaszolásában az izráeli királyok nevének teofór eleme. Ha megvizsgáljuk ezeket a neveket, akkor azt látjuk, hogy az izráeli királyok teofór nevei túlnyomórészt JHWH nevét tartalmazzák és J(H)W/JH-elemet tartalmazó neveket adnak a gyermekeiknek is: יְהוֹאָחָז; יְהוֹרָם; יְהוֹאָחָז;

¹² TIMM, Stephan: *Die Dynastie Omri. Quellen und Untersuchungen zur Geschichte Israels im 9. Jahrhundert vor Christus*. Göttingen, 1982. 35.; NIEHR, Herbert: *The Rise of YHWH in Judahite and Israelite Religion. Methodological and Religion-Historical Aspects*. In: *The Triumph of Elohism. From Yahwism to Judaism*. Ed. EDELMAN, Diana Vikander. Kampen, 1995. 56.; KÖCKERT, Matthias: *YHWH in the Northern and Southern Kingdom*. In: *One God – One Cult – One Nation. Archeological and Biblical Perspectives*. Eds. KRATZ, Reinhard – SPIECKERMANN. Berlin–New York, 2010. 365.; FINKELSTEIN, Israel – RÖMER, Thomas: *Comments on the Historical Background of the Jacob Narrative in Genesis*. *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 126. (2014) 329–330.

יְהוָה; וְכִרְיָהּ; יוֹאָשׁ. Akháb egyik fiát יְהוֹרָם -nak hívják, amely azt jelenti, hogy „JHWH megragadott”, értsd oltalmába vett, a másik fiát pedig יְהוֹרָם -nak, mely így fordítható „JHWH felmagasztalt”. A névadás Akháb esetében is a JHWH-melletti elköteleződést mutatja. A névadásból az a következtetés szűrhető le, hogy Akháb JHWH-t is tisztelte, JHWH Akháb istene. Ennek fényében úgy tűnik, hogy a samáriai nemzeti kultusz középpontjában JHWH állt.

Ezt alátámasztja az a három szöveg is, amely aranyborjúkról beszél (1Kir 12,28–29; Ex 32; Neh 9,18), de nem nevezi meg az istent. Ezek a szövegek nemcsak azt mondják el, hogy az Izráelben tisztelt istent borjú képében ábrázolták, hanem azt is, hogy ez az isten az exodus istene, aki kihozta Izráelt Egyiptom földjéről. Az exodus-hagyomány az Ószövetség tanúsága szerint egyértelműen JHWH tette, és nem jelenik meg semmilyen más istennel kapcsolatosan sem. Ha ezek a szövegek nem is nevezik meg a borjú képében imádott istent, mégis a szabadulásmítosz alapján nagyon egyértelműen beazonosíthatjuk őt, aki nem lehet ebben az esetben sem lehet más, mint JHWH.¹³

Azt látjuk tehát, hogy az Északi Királyság hivatalos vallása – és itt fontos, hogy a király által a nép érdekében gyakorolt vallási megnyilvánulásról és nem a népi vallásosságról van szó – JHWH-kultusz volt. JHWH-t tisztelték, méghozzá egy borjú képében.

Két magyarázatra szoruló tény maradt: a lépten nyomon tetten érhető polémia és a borjú szimbóluma. Az első minden bizonnyal a deuteronomista mozgalom hatása, amely minden kultuszt, amely nem Jeruzsálemben, a helyen, amelyet JHWH kiválaszt (Deut 12 passim), történik, elhajlásként degradál, és akként mutat be, mint amely JHWH haragját vonja magára (ld. bevezető). A kultusz tehát elsősorban a helye és nem a címzettje miatt hibás.

A borjú kérdése sem marad megválaszolatlan. A Ószövetség legrégebbi részének tekintett teofánia-szövegekben (Bír 5, Hab 3, Deut 33; Zsolt 68) JHWH megjelenését villámok, mennydörgés, szél, fellegek kísérik. Ez arra enged következtetni,

¹³ Vö. ALBERTZ, Rainer: *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit*. 1. Göttingen, 1992. 212–226.; VAN DER TOORN: *Religion...* i. m. 287–315.; KÖCKERT: *YHWH...* i. m. 369–371. BLUM, Erhard: *Der historische Mose und die Frühgeschichte Israels*. In: *Hebrew Bible and Ancient Israel* 1. (2012) 42–49.; FINKELSTEIN-RÖMER: *Comments...* i. m. 329.

hogy JHWH eredetileg egy viharisten volt,¹⁴ aki lassan veszi fel a többi isten funkcióját és sajátosságait, míg végül egyedül marad, és kialakul a júdaizmus monoteizmusa, amelyből a keresztyénség is kinőtt. Mint arról szó volt, az ókori Közel-Keleten gyakran szimbolizálta a viharistent a bika. Ha JHWH esetében feltételezünk egy (eredeti) viharisten profilt, akkor a bikaábrázolás minden további nélkül a képbe illik. Az északi országrészben tehát JHWH-t mint viharistent tisztelték, akit a régió szimbolikájának megfelelően egy bika képében ábrázoltak.

Biblián kívüli források

A bika szimbolikája a középső és a késő bronzkortól kezdve töretlenül jelen van a térségben.¹⁵ Ezt bizonyítják a szobrok, kultikus tárgyak, pecsétlenyomatok, de más használati eszközök dekorációi is. Ezek kiértékelését azonban nehezíti, hogy egyetlen tárgyon sincs ott az ábrázolt isten neve, ami lehetővé tenné az egyértelmű besorolást. A fenti elemzés azt mutatja, hogy Izráel területén két viharistent tiszteltek: Baált és JHWH-t. Az előbbi valószínűleg a népi vallásosság szintjén a másik valószínűleg a nemzeti szinten volt domináns, míg be nem következett a kettő szinkretizmusa valamikor a királyság korában. Mindezt szem előtt tartva, a módszertani korlátokat tudomásul véve, vessünk egy pillantást Samária archeológiájára.

Sajnos ásatások szempontjából Samária tekintetében nem állunk sokkal jobban, mint Jeruzsálem esetében, mégis rendelkezésünkre áll néhány érdekes adat, amely mind a feltételezett templom mind pedig a bika-szimbolika szempontjából jelentőséggel bír. Az akropoliszon öt tárgyat találtak, amelyek bikákat ábrázolnak: egy lapis lazuli skaraboidot, két pecsétlenyomatot, és két bikafejet.¹⁶ Noha ezek

¹⁴ WEIPPERT, Manfred: *Jahwe*. In: Reallexikon der Assyriologie V. Berlin–New York, 1976–1980. 246–253.; ALBERTZ: *Religionsgeschichte...* i. m. 80–85.; PFEIFFER: *Heiligtum...* i. m. passim. KÖCKERT: *YHWH...* i. m. 81–126. LEUENBERGER, Martin: *Jhwhs Herkunft aus dem Süden. Archäologische Befunde – biblische Überlieferungen – historische Korrelationen*. Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 122. (2010) 1–19.

¹⁵ KEEL, Othmar – UEHLINGER, Christoph: *Göttinnen, Götter und Gottessymbole. Neue Erkenntnisse zur Religionsgeschichte Kanaans und Israels aufgrund bislang unerschlossener ikonographischer Quellen*. Freiburg, 2010. 215–219.; BERLEJUNG, Angelika: *Die Anfänge und Ursprünge der Jahweverehrung. Der ikonographische Befund*. Berliner Theologische Zeitschrift 30. (2013) 152–153.

¹⁶ KEEL, Othmar: *Corpus der Stempelsiegel-Amulette aus Palästina/Israel. Von den Anfängen bis zur Perserzeit*. Freiburg–Göttingen, 1995. 70. 102. kép. KEEL–UEHLINGER: *Göttinnen...* i. m. 216–218.; CROWFOOT,

nem egyértelműen kultuszi kontextusból származnak, azt azért mindenképpen mutatják, hogy Samáriában jelen van a bika szimbóluma. Ezenkívül a városfalon kívül feltártak egy megerősített épületet, ahol 120 állati-, 23 női ábrázolást, 2 lovaglós figurát és egy kultuszi állványt találtak. Mindebből arra lehet következtetni, hogy az épület valamilyen kultuszhely volt, feltehetőleg a köznép használata.¹⁷ Az akropoliszon nem találtak egyértelműen kultuszhelyre utaló jeleket, azonban feltártak egy impozáns épületet, feltehetőleg a királyi palota maradványait, melynek egy terme az arisztokrácia kultuszhelyeként szolgálhatott.¹⁸ Meg kell jegyeznünk azt a tényt is, hogy az ókori Közel-Keleten a kultusz mindig kultuszhelyhez kötődött, és egy elvont, templom nélküli vallásosság egy már letelepedett nép esetében analógiátlan lenne. A kultusz mindig egy arra külön berendezett helyen nyilvánult meg. Persze nem kell impozáns hatalmas templomokat magunk elé képzelnünk, mivel legtöbb esetben a kultusz a kamrás kapuk bejáratánál lévő kis fülkékben zajlott, ahol az utazó az istenek áldását kérhette, de a városon belül is működtek kisebb kultuszhelyek.

A 9–8. századból a következő helyeken tártak fel egyértelműen kultuszhelyként értelmezendő romokat: Dan, Megiddo, Taanach, Jerusalem, Lachisch, Hîrbet el 'Āšeq, Tell Abū Qudēs, Tell el 'Ašī; Tell eš-Šārem, Makmiš, 'Ain el-Ḥuṣb.¹⁹ Ha ennyi városban van jelen kézzelfoghatóan kultuszi aktivitás, minden bizonnyal a fővárosban is léteznie kellett valamilyen kultuszi berendezkedésnek.

Végül érdemes egy pillantást vetni a vaskor II-ből származó Biblián kívüli névjegyzékre. Samáriából a kérdéses időszakból összesen 33 nevet találunk különböző leleteken, melyek közül, 16 JHWH nevét, 9 Baál nevét, 3 El nevét tartalmazza,

John Winter – CROWFOOT, Grace Mary – KENYON, Kathleen Mary: *The Objects from Samaria*. London, 1957. 81. Nr. 34.; 37.

¹⁷ HOLLADAY, John S. Jr.: *Religion in Israel and Judah under the Monarchy. An Explicitly Archeological Approach*. In: *Ancient Israelite Religion*. Eds. MILLER, Patrick Jr. – HANSON, Paul D. – McBRIDE, Samuel Dean. Philadelphia, 1987. 249.; HESS, Richard: *Israelite Religion. An Archaeological and Biblical Survey*. Grand Rapids, 2007. 298–314.; ALBERTZ, Rainer – SCHMIDT, Rüdiger: *Family and Household Religion in Ancient Israel and the Levant*. Winona Lake, 2012. 466–470.

¹⁸ TIMM: *Dynastie...* i. m. 149–156. ALBERTZ: *Religionsgeschichte...* i. m. 135.; NIEHR: *Rise...* i. m. 55–58.; JERICKE, Detlef: *Regionaler Kult und lokaler Kult. Studien zur Kult- und Religionsgeschichte Israels und Judas im 9. und 8. Jahrhundert v. Chr.* Wiesbaden, 2010. 47–57.; KÖCKERT: *YHWH...* i. m. 365.; FINKELSTEIN-RÖMER: *Comments...* i. m. 328–329.

¹⁹ JERICKE: *Kult...* i. m. 75–101

míg 5 más teofór elemre végződik.²⁰ Ezek a számok abszolút összehasonlítása is világosan mutatja JHWH dominanciáját, a teofór nevek 50 százaléka JHWH-t tartalmazza. Ha figyelembe vesszük azt a tényt is, hogy mind Baál mind El neve egyben köznév is, amely jelenthetett egyszerűen urat vagy istent, és így vonatkozhat tk. JHWH-ra is, az arány még nagyobb lehet, még ha nem is minden esetben feltételezzük, hogy ezek a teofór elemek köznév értelemben használatosak. A névjegyzék is alátámasztja JHWH elsőbbségét a többi istennel szemben Samáriában.

A 41-es samáriai osztrakon még nagyobb figyelmet érdemel, hiszen az עגליו nevet tartalmazza, amely annyit jelent, mint JHWH bikája. Ez a név nemcsak JHWH-nevét rejt magában, de azt összefüggésbe hozza a bika képzetével. Feltehetően egy olyan elképzelés van a háttérben, amelyben a név viselője a bika, azaz JHWH hordozója,²¹ ám ezzel egyidőben a név azt a jól ismert viharistennel kapcsolatos toposzt tartalmazza, amelyről többször is szó volt, miszerint a viharisteneket bika hátán ábrázolták. Mindez jól beleillik mind a bibliai mind a biblián kívüli források alapján rekonstruált vallástörténeti képbe, JHWH egy viharisten volt, akit bika formájában képzeltek el és ábrázoltak ki.

Összefoglalás

Az északi országrész, Izráel nemzeti vallásának rekonstrukciója korlátokba ütközik. Az északi szövegeket déli recenziojukban vették fel az Ószövetségbe, és lépten-nyomon észrevehető egy erős polémia az izráeli vallási megnyilvánulásokkal szemben. A deuteronomista mozgalom óta minden nem Jeruzsálemben lejártsódott kultuszt illegitimnek tekintenek, és azt retrospektív beledolgozták a szövegekbe is. Azonban még így is felsejlik az eredeti vallás kontúrja. Az Ószövetség beszámolója alapján Izráel istenét bika alakjában képzeltek el és ábrázolták ki, amely a viharistenek szimbolikájára jellemző. A szövegek bár nem nevezik meg ezt az istent, mégis őt a kivonulás isteneként tüntetik fel. Ez az első nyom az

²⁰ GOLUB, Mitka: *The Distribution of Personal Names in the Land of Israel and Transjordan during the Iron II Period*. *Journal of the American Oriental Society* 134. (2014) 621–641.

²¹ FOWLER, Jeaneane D: *Theophoric Personal Names in Ancient Hebrew. A Comparative Study*. Sheffield, 1988. 120.; KEEL –UEHLINGER: *Göttinnen... i. m.* 219. 135. lábaj.

isten azonosítása útján. JHWH vezette ki a népet Egyiptomból. Feltűnő az is, hogy az északi királyok és gyermekeik teofór nevei túlnyomórészt JHWH-ra vonatkozó elemet tartalmaznak. Az 1Kir 16,32* azt is elárulja, hogy a Baál tisztelet Izráel nemzeti kultuszában egy szinkretista vallásos reform eredménye, de nem az eredeti állapot. Ezenfelül az Ószövetség legrégebbi szövegei JHWH-t olyan istenként írják le, mint akinek megjelenését a viharistenekre jellemző teofánia kíséri. Ezeket a megfigyeléseket kumulatíván egybeolvasva arra a következtetésre juthatunk, hogy Izráel nemzeti kultuszának középpontjában a viharisten JHWH állt.

A bika szimbóluma töretlenül jelen van a térségben a késő bronzkortól kezdve, és Samária akropoliszán is öt tárgy bizonyítja jelenlétét. A névjegyzék szintén JHWH dominanciáját erősíti bármilyen más istennel szemben. Ha figyelembe vesszük a bika-ábrázolások gyakoriságát, valamint JHWH elsőbbségét a többi istenhez képest, a bika szimbolikát nem magyarázhatjuk másképp, mint főként JHWH ábrázolásait, amelyek mögött elmarad – bár minden bizonnyal jelen van – a Baál szimbolikája. A bibliai és a Biblián kívüli források is egy irányba mutatnak: Izráel nemzeti istene a viharisten JHWH volt.